

למה להיות יהודי?

בימי חייו האחרונים מחדש משה את הברית בין ה' לישראל. ספר דברים ברובו הוא סיפורה של ברית זו - איך היא נולדה, מהם תנאיה וסעיפיה, מדוע היא מצויה בגלעין זהותו של עם ישראל כעם קדוש, ועוד. והנה מגיע רגע החידוש עצמו: סוג של משאל עם, אם תרצו.

אולם משה נזהר שלא להגביל את תוקף דבריו רק לנוכחים במקום. ערב מותו הוא רוצה לוודא ששום דור עתידי לא יוכל לומר "משה כרת ברית עם אבותינו ולא איתנו. לא נתנו את הסכמתנו. לכן אנחנו לא מחויבים". על כן הוא אומר, בשם ה': **"וְלֹא אֶתְכֶם לְבַדְכֶם אֲנֹכִי כָרַת אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת הָאֱלֹהִים הַזֹּאת. כִּי אֶת אֲשֶׁר יִשְׁנֶה פֶּה עֲמָנוּ עִמָּד הַיּוֹם לִפְנֵי ה' אֵלֵהֶינוּ וְאֶת אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֶּה עֲמָנוּ הַיּוֹם"** (דברים כט, יג-יד).

כפי שציינו המפרשים, המילים **"אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֶּה"** אינן יכולות לכוון לבני ישראל שחיו באותו זמן אך נמצאו במקום אחר, שכן כל בני ישראל כולם נמצאו שם. הפירוש היחידי האפשרי הוא "הדורות שטרם נולדו". הברית מחייבת את כל עם ישראל מאז ועד היום. כמאמר התלמוד, כל אדם מישראל **"מושבֵּעַ ועומד מהר סיני"**.¹ בהסכימם להיות עמו של ה', הכפוף למצוותיו, חייבו אבותינו גם אותנו.

מכאן אחד המאפיינים החשובים ביותר של היהדות: היהודי אינו בוחר להיות יהודי (למעט גרים). הוא נולד יהודי. בהגיענו לגיל מצוות אנו נעשים בוגרים מבחינה הלכתית, חייבים במצוות ואחרים למעשינו - אבל אנחנו שייכים לברית כבר מלידתנו. טקס בר ובת המצווה איננו המקבילה היהודית לקונפירמציה הנוצרית; אין הם קבלה מרצון של זהות יהודית. הבחירה נעשתה לפני יותר משלושת אלפים שנה, כאשר משה אמר **"וְלֹא אֶתְכֶם לְבַדְכֶם אֲנֹכִי כָרַת אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת הָאֱלֹהִים הַזֹּאת, כִּי אֶת אֲשֶׁר יִשְׁנֶה פֶּה עֲמָנוּ עִמָּד הַיּוֹם לִפְנֵי ה' אֵלֵהֶינוּ וְאֶת אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֶּה עֲמָנוּ הַיּוֹם"** - כלומר כל דורות העתיד, ובכלל זה אנחנו.

אבל - הייתכן דבר כזה? עיקרון יסודי הוא ביהדות שאין **חיוּב בלי הסכמה**. איך אפשר להיות מחויבים להסכם שלא היינו צד בו? איך אנו יכולים להיות כפופים לברית על סמך החלטה שנתקבלה לפני עידן ועידנים בידי אבות אבותינו הרחוקים?

חז"ל שאלו שאלה דומה על מקרה קל יותר: על בני דור המדבר עצמם, שהיו במעמד הר סיני ונתנו את הסכמתם. לדברי האמורא רב אבדימי בר חמא, בגמרא במסכת שבת, לא ניתן להם חופש מוחלט לומר לא:

שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית ואמר להם: אם אתם מקבלים התורה, מוטב; ואם לאו, שם תהא קבורתכם.²

על כך מעיר שם רב אחא בר יעקב: **"מכאן מודעא רבה לאורייתא"**; בלשוננו, יש כאן סדק חמור בלגיטימיות של הברית. רבא השיב על כך באומרו שגם אם ההסכמה לברית לא הייתה חופשית לגמרי, בני ישראל **"הדרו (חזרו) וקיבלוה בימי אחשוורוש"** מרצונם החופשי.³

השאלה צצה בימי גלות בבל. הנביא יחזקאל אמר, "וְהָעֵלָה עַל רוּחְכֶּם הָיוּ לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים נְהִיָּה כְּגוֹיִם פִּמְשָׁפְחוֹת הָאֲרָצוֹת לְשֶׁרֶת עֵץ וְאֶבֶן" (יחזקאל כ, לב). זו ההתייחסות הראשונה הידועה לנו ליהודים המנסים באופן פעיל לנטוש את זהותם.

זה קרה שוב בימי בית שני ובתקופת חז"ל. במאה השנייה לפני הספירה רווחה ההתייוונות, ניסיונם של יהודים לאמץ את התרבות ואורח החיים ההלניים. תופעה מקבילה נפוצה בשנות הכיבוש הרומי. היו אפילו שעברו ניתוח, שנודע בשם אפיספאזמה, להשבת מה שפגמה ברית המילה, כך שיהדותם לא תהיה ניכרת בהם; חז"ל כינו אותם "מושכי עורלתם".⁶

בפעם השלישית עלה העניין על הפרק בספרד של המאה ה-15. שני מפרשי מקרא שחיו במקום ובזמן ההם, דון יצחק אברבנאל ורבי יצחק עראמה, העלו את שאלתנו: כיצד מחויבים היהודים בברית שלא הם כרתו. אלו היו שנות רדיפת היהודים בספרד – מפרעות קנ"א (1391) עד הגירוש ב-1492. לחץ כבד הוטל על היהודים להתנצר, וכשליש מהם אכן עשו כן; מראנוס, חזירים, כינו אותם הנוצרים; והאינקוויזיציה הקתולית, לפני הגירוש וגם לאורך שנים רבות אחריו, הופעלה לאיתור, אמיני או כוזב, של אנוסים: מתנצרים שהוסיפו לשמור את היהדות בסתר. השאלה "למה להישאר יהודי" הייתה שאלה ממשית.

התשובות שניתנו לשאלה הזו השתנו על פי תנאי התקופות. תשובתו של יחזקאל הנביא הייתה נוקבת: "חִי אֲנִי נָאִם אֲדֹנָי ה' אִם לֹא בְיָד חֲזָקָה וּבְזֹרֹעַ נְטוּיָה וּבְחֶמֶה שְׂפּוּכָה אֶמְלֹךְ עֲלֵיכֶם" (כ, לג). כלומר, היהודים לא יצליחו לברוח מייעודם גם אם ירצו. הם יישארו יהודים למרות רצונם. כך אכן קרה, לגדול האסון, בשתי תקופות שיא של התבוללות: בספרד במאה ה-15, ובמרכז אירופה

אין זה המקום לדון בסוגיה עצמה, אבל לענייננו הרעיון ברור: הסכם כפוי איננו מחייב. והנה אנו לא הסכמנו. רובנו נולדנו יהודים. לא היינו בימי משה ולא בימי אחשוורוש. מדוע הברית מחייבת אותנו?

אין זו שאלה צדדית. זוהי שאלת השאלות. הכול נבנה עליה. איך יכולה הזהות היהודית לעבור מהורה לילדו? אם הזהות היהודית הייתה רק אתנית או גזעית, אפשר היה להבין זאת. הרי אנו יורשים דברים רבים מהורינו, ובראשם, בלי ספק, המטען הגנטי. אבל להיות יהודי איננו מצב גנטי. זוהי מערכת של חובות דתיות. יש עיקרון הלכתי הקובע כי "זָכִין לָאָדָם שֶׁלֹּא בִפְנֵיו"⁷; אפשר לזפות אדם בהטבה גם שלא בידעתו או בלי לבקש את הסכמתו. היות יהודי היא בוודאי זכייה וברכה – אך היא כרוכה גם באחריות רבה, ובמגבלות על טווח הבחירות הלגיטימיות של האדם. אלמלא היינו יהודים יכולנו לעבוד בשבת, לאכול את כל העולה על רוחנו, ועוד ועוד. אפשר לזכות אדם שלא בפניו בהטבה, אבל לא בנטל ובאחריות.

בקיצור, זאת שאלת השאלות של הזהות היהודית. איך יכולה ההלכה לחייב אותנו מבלי שבחרנו בכך, רק מפני שאבותינו הסכימו בשמנו?

בספרי 'רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו'⁸ הראיתי כמה מרתקת היא ההתחזקות אחר מסעה ההיסטורי המדויק של שאלת היסוד הזו – מתי היא נשאלה והיכן. הראיתי כי אף על פי שכל יהדותנו עומדת על השאלה הזו, לא תמיד היא נשאלה. בדרך כלל, היהודים לא שאלו למה להיות יהודי. התשובה הייתה ברורה: הוריי היו יהודים. הוריהם היו יהודים. אז גם אני יהודי. זהות היא דבר שרוב האנשים מקבלים כנתון.

בשלהי המאה ה-19 ובתחילת המאה העשרים. בשני המקרים האנטישמיות הייתה גזענית ולכן רודפי היהודים לא הרפו מהם גם משהמירו את דתם.

לעומת זאת, תשובתם של חז"ל לשאלה הייתה מיסטית. הם אמרו שנשמות כל בני הדורות העתידיים היו בהר סיני ונתנו את הסכמתן לברית.⁷ כלומר, כל יהודי בכל זמן כבר התחייב בימי משה, אף שטרם נולד. אם ננסה להסיר מהתשובה את הצעיף המיסטי, אולי נבין את כוונת חז"ל כך: גם היהודי המתבולל, בסתר חדרי לבו יודע שהוא עדיין יהודי. כך אכן היה, כנראה, אצל אישים כהיינריך היינה ובנג'מין דיזראלי, שחיו כנוצרים אך פעמים רבות כתבו וחשבו כיהודים.

בעיני הפרשנים בני המאה ה-15, תשובה זו הייתה בעייתית. הרב עראמה, בדבריו לפרשת ניצבים בספרו 'עקדת יצחק', כותב שאי אפשר לראות את האדם כנשמה בלבד. האדם הוא צירוף של נשמה וגוף. גם אם הנשמה נכחה במעמד הר סיני, איך היא יכולה לחייב את הגוף שלא היה שם? קל להבין מדוע תחפוץ הנשמה לבוא בברית עם אלוהים ולמה תקבל על עצמה ברצון את המחויבויות הכרוכות בכך. מבחינה רוחנית, הברית הזו היא רוח נקי, היא הטבה, וכזכור זכין לאדם שלא בפניו. אבל לגוף, הברית הזו היא נטל. היא כרוכה במגבלות רבות על ההנאות הגשמיות. לפיכך, אם נשמות הדורות העתידיים נכחו במעמד הר סיני, אין בכך לחייב את הגופים שנעדרו ממנו; הגופים לא הסכימו.

'רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו' מגולל את תשובתי המפורטת לשאלה הזו. אבל אולי יש פשוטה ממנה. לא לכל המחויבויות המוטלות עלינו נתנו את הסכמתנו החופשית. יש חובות הבאות עם הלידה. הדוגמה הקלאסית לכך היא כתר יורש העצר ברבות

מהממלכות: אדם מוכרז ככזה בלידתו, רק משום שנולד להורים מסוימים בנסיכות מסוימות. מרגע הולדתו נכנס יורש העצר למערכת של מחויבויות ולחיים בשירותם של אחרים. הוא יכול להזניחם. בנסיכות קיצוניות הוא יכול גם לוותר על הכתר. אבל איש אינו בוחר להיות יורש העצר. זהו גורל, ייעוד, הבא מלידה.

העם שה' עצמו אמר עליו "בְּנֵי בְּכָרֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות ד, כב) יודע שהוא נולד לתפקיד. אולי זו זכות. אולי זה נטל. אולי שניהם גם יחד. המחשבה שרק דברים שבחרנו בעצמנו יכולים להימנות עם הדברים החשובים בחיינו היא מחשבת־שווא מן העידן שלאחר הנאורות. האמת היא שכמה מהעובדות החשובות ביותר הנוגעות לנו הן כאלו שלא בחרנו בהן. לא בחרנו להיוולד. לא בחרנו את הורינו. לא בחרנו מתי להיוולד והיכן. אך כל הדברים הללו משפיעים במידה מכרעת על מהותנו ועל ייעודנו.

אנחנו חלק מסיפור שהתחיל דורות רבים לפני שנולדנו, ואשר יימשך עוד דורות רבים בלעדינו, והשאלה הניצבת בפני כל אחד מאתנו היא: האם נמשיך את הסיפור? תקוותיהם של מאה דורות אבותינו תלויות בנכונות שלנו לעשות זאת. עמוק בזיכרון הקולקטיבי שלנו, מילותיו של משה ממשיכות להדהד: "וְלֹא אֶתְּכֶם לְבְדָּכֶם אֶנְכִי כִּי־אֵת הַבְּרִית הַזֹּאת", אלא גם עם "אֲשֶׁר אֵינְנוּ פֹה עִמָּנוּ הַיּוֹם". כל אחד מאיתנו הוא דמות מפתח בסיפור הזה. אנחנו יכולים לחיות אותו. אנחנו יכולים גם לעזוב אותו. אך מהבחירה עצמה איננו יכולים לברוח, וזו בחירה בעלת השלכות עצומות. עתיד הברית מונח על כתפינו.

סביב שולחן שבת

- אילו היכטים בכם נקבעו מראש? ובאילו בחרתם?
- מהו בעיניכם התפקיד שלכם בסיפור הנצחי של היהדות, שהחל לפני אלפי שנים?
- למה לדעתכם הפיתוי "להיות ככל העמים" היה כה חזק בימי בבל, ועודו חזק כיום?

- 1 יומא עג ע"ב ונדרים ח ע"א.
- 2 שבת פח ע"ב.
- 3 שם.
- 4 כתובות יא ע"א.
- 5 יונתן זקס, רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו: מורשת הדת העתיקה בעולם, מאנגלית: מנשה ארבל, ירושלים: מגיד, תשע"ו.
- 6 אליהם כיוון רבי אלעזר המודעי בדבריו על "המפר בריתו של אברהם אבינו" (משנה, אבות ג, יא).
- 7 שמות רבה כח, ו.